

PAPER DETAILS

TITLE: NÖLDEKE, AHLWARDT, LYALL VE MARGOLIOUTH'A GÖRE CAHİLİYE SİİRİNİN
OTANTIKLIĞI MESELESİ (KAYNAKLAR ÜZERİNE KARSILASTIRMALI ELESTİREL İNCELEME)

AUTHORS:

PAGES: 225-252

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2626366>

NÖLDEKE, AHLWARDT, LYALL VE MARGOLIOUTH'A GÖRE CAHİLİYE ŞİİRİNİN OTANTİKLİĞİ MESELESİ (KAYNAKLAR ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI ELEŞTİREL İNCELEME)*

İsmail Araz**
Ramazan Aslan***

Öz

Bu çalışma, klasik dönem şarkiyatçılığının ileri gelen temsilcilerinden Nöldeke, Ahlwardt, Layll ve Margoliouth'un, günümüzde klasik Arap şiiri uzmanlarını meşgul etmeye devam eden Cahiliye şiirinin otantikliği problemine dair öncü yaklaşımlarını konu edinmektedir. Çalışmada adı geçen müsteşriklerin XIX. yüzyıl ile XX. yüzyıl arasındaki yaklaşık 60 yıllık bir süre zarfında yayımladıkları asıl kaynaklara başvurulmuştur. Bu kaynaklar sorular gündeme getiren ve bu sorulara cevaplar bulmaya çalışan bir tür bilişsel diyaloga dayanmaktadır. Bunun yanında çalışmada yöntem olarak karşılaştırmalı eleştirel perspektif yöntemi benimsenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle mezkûr müsteşriklerin çalışmaları ilmî açıdan değerlendirilmiş; ardından ilke, tez ve hedefler açısından bu çalışmalar arasında karşılaştırmaya gidilmiştir. Nihayetinde çalışmada şu temel sonuca varılmıştır: Adı geçen dört müsteşrik, Cahiliye şiirinin otantikliği problemine bağlı olarak ortaya atılan soruların cevaplandırılmasının ehemmiyeti hususunda aynı görüştedirler; ancak probleme yaklaşım, problemi çözme ve irdeleme hedefleri noktasında görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Otantiklik, Klasik Arap Şiiri, Karşılaştırmalı Okuma, Müsteşrikler

225

* Çeviri makalesi/Translation article: Cihâd, H. M. (1443/2022). "Asâlatü's-ş-i'ri'l-Câhili beyne Nöldek ve Alwardt ve Lyall ve Mârcilyâs: kirâa nakdiyye mukârane fi'l-usûl", Dirâsât İstişrâkiyye -Orientalism Studies-, (Bahar, Sayı 30, s. 177-206). DOI: 10.32330/nusha.1169528

Yazar/Author: Hilâl Muhammed Cihâd, Irak'ta al-Hamdaniya Üniversitesi'nde görev yapmaktadır.

** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı, e-posta: ismail.araz@marmara.edu.tr, Orcid İd: <https://orcid.org/0000-0002-3482-0483>

*** Arş. Gör. Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, e-posta: ramazanaslan@trabzon.edu.tr, Orcid İd: <http://orcid.org/0000-0002-8712-4393>

Makale Gönderim Tarihi: 01.09.2022

Makale Kabul Tarihi : 06.11.2022

NÜSHA, 2022; (55): 225-252

The Authenticity of Pre-Islamic Poetry According to Nöldeke, Ahlwardt, Lyall and Margoliouth (A Critical Comparative Review of The Fundamentals)

Abstract

This essay discusses the pioneering stances of four major representatives of the classical era of orientalism on a contentious issue which still occupies specialists in old Arabic poetry. This issue is the authenticity of old Arabic poetry. This essay refers to original sources by these orientalist studies which have been published throughout approximately 60 years, between the 19th and 20th centuries. These studies formed a sort of epistemological dialogue which aimed to spark questions and find their answers. This essay employs a critical comparative perspective which first attempts to determine the scholarly value of the efforts of these orientalist studies and compares between their principles, propositions and aims. This essay reaches the following primary conclusion: the four mentioned orientalist studies agreed on the importance of the questions raised regarding this contentious issue, but they disagreed in the angles of their perspectives toward it, their solutions for it, and finally their aims behind studying it.

Keywords: Authenticity, Old Arabic Poetry, Comparative Review, Orientalists.

Giriş

David Samuel Margoliouth'un *The Origins of Arabic Poetry/Usûlü's-şi 'ri'l-Arabî*, (1925) isimli meşhur makalesinin birinci sayfasındaki dipnotta, râvilere fazlaca güvenmesinden ötürü -İngiliz müsteşriklerin üstadı kabul edilen- Charles Jacob Lyall'e ve Cahiliye şiirinin otantikliğine dair nihai bir tutuma sahip olmaması sebebiyle Alman müsteşrik Wilhelm Ahlwardt'a yönelttiği sitem barındıran bir değerlendirmesi yer alır.¹ Margoliouth'un makalesini çeviren ya da ona cevap vermeyi üstlenen Arap savunucularından hiç kimse mezkûr değerlendirmenin önemini fark etmemiştir. Hâlbuki bu değerlendirme gelişigüzel yapılmış değildi. Gelişigüzel olmanın ötesinde bu değerlendirme, Margoliouth'un, söz konusu iki müsteşrikin Cahiliye şiirinin otantikliği meselesindeki tutumlarına cevap vermek amacıyla adı geçen makalesini kaleme aldığını gösterir.

Buradan hareketle Margoliouth'un makalesini gerçek manada anlamak, asıl bağlamında değerlendirmek ve adı geçen üç müsteşrikin çalışmalarına dair bilgi sahibi olmak adına Lyall ve Ahlwardt'ın Cahiliye şiirinin otantikliği meselesindeki tutumlarının göz önünde bulundurulması gerekir. Bunun yanında -Alman müsteşriklerin üstadı olan, günümüz araştırmacılarını meşgul etmeye devam eden Cahiliye şiirinin otantikliği meselesine dair çalışmalarıyla ve görüşleriyle adı geçen üç müsteşriki etkileyen Theodor Nöldeke'nin de bu

meseledeki tutumu ele alınmalıdır. Buradan hareketle bu çalışmada, sözü edilen müsteşriklerin konuyla ilgili görüşlerinin bilişsel bir diyalog örgüsünde tahlil edilmesi ve aynı zamanda karşılaştırmalı eleştirel perspektif yoluyla Arap şiiri hakkındaki bilgi birikiminin tarihsel sürecine katkı sunması hedeflenmektedir.

1. Tartışmanın Mahiyeti

1.2. Theodor Nöldeke (öl. 1930) ve Wilhelm Ahlwardt'ın (Wilhem b. Ahlwardt el-Bôrôsi öl. 1909) Cahiliye Şiirinin Otantikliği Konusundaki Görüşleri

Cahiliye şiirinin otantikliği problemi, XIX. yüzyılın başlarından itibaren klasik Arap edebiyatına dair çalışmalar yürüten müsteşriklerin dikkatini çeken oldukça mühim bir mesele hâline gelir. Muhtemelen bu probleme ilgi duyan ilk kişi Silvestre de Sacy (öl. 1838) adında Fransız bir müsteşriktir. Nitekim Sacy 1826 yılında *Chrestomathie Arabe Serisi* içerisinde *Kitâbü 'l-Enîsi 'l-müfîd li 't-tâlibi 'l-müstefîd ve Câmi 'eş-şüzûr mine 'l-manzûm ve mensûr* başlığıyla detaylı bir kitap yayımlar. Bu seri Nâbîga ve A'şâ Meymûn b. Kays'ın iki kasidesi ile Şenferâ'nın *Lâmiyyetü 'l-Arab* 'ı gibi çeşitli kasidelere dair inceleme, tahkik ve tercüme niteliğindeki çalışmaları muhtevidir. Sacy'nin söz konusu kasideler hakkındaki değerlendirmeleri arasında kasidelerin şifahi kaynaklarının gündeme getirdiği otantiklik ve rivayetlerin farklılığı gibi problemlere değinmesi de yer alır.² Bununla beraber Alman müsteşrik Theodor Nöldeke (öl. 1930), De Sacy'den doğrudan etkilenmekle birlikte araştırmaları neticesinde bu problem bağlamında kendisinden sonraki bazı Alman ve İngiliz müsteşrikleri heyecanlandıran hayati bir aşamaya geçer. O, *Müsâhemât fî ma 'rifeti eş 'âri 'l-Arabî 'l-kudemâ* (Hannover, 1864) isimli eserinde bu meseleyi ilmî, tarihî ve eleştirel perspektifle gündeme getiren ilk Avrupalı müsteşriktir. Söz konusu kitap, klasik Arap edebiyatı çerçevesinde yapılan birbirinden bağımsız çalışmaların bir araya getirilmesinden müteşekkildir. Bu kitapta Nöldeke, "*Klasik Arap Şiirinin Tarihi ve Eleştirisi*" adını taşıyan önemli bir bölüm çerçevesinde otantiklik problemine değinir.³

227

Nöldeke, söz konusu bölümde sadece İbn Sellâm'ın (öl. 231) *Tabakâtü fuhûli 'ş-şu'arâ*'sının mukaddimesinde dikkat çektiği, sebeplerini ortaya koyduğu ve ona çözüm bulduğu uydurma (müzeyyef) şiir problemiyle alakalı önemli bir soruna değil, aynı zamanda orijinal şiirin asıl hâlini kaybedip değişmesiyle ilişkili başka bir soruna da temas eder.⁴ Nöldeke'nin bu konudaki bakış açısı -kendi ifadeleriyle- genel olarak şöyle özetlenebilir:

Şüphe yok ki klasik Arap şiirinin kalıntıları, -şu anda elimizde olduğu gibi-, orijinal hâlinde oldukça farklıdır. Herhangi bir ulusa ait edebiyatın, yazı yardımı olmadan asıl biçimini koruyarak uzun zaman ayakta kalması mümkün değildir. Ayrıca Arapça kasideler, insanların dillendirmeleri dolayısıyla şifahi kültürle devam edegelen her

edebiyatın başına gelenlere maruz kalmaktaydı. Nitekim Arapların hafızası, -yazıyı nadir olarak bilen yetenekli ulusların hepsinde olduğu gibi- ne kadar kuvvetli olursa olsun ezberlerindeki şiir birikiminde vuku bulan aşamalı sert değişikliklerin yaşanmasının önüne geçemezdi.⁵

Nöldeke burada, klasik Arap şiirinin uğradığı değişikliklerin temel sebebini gerek üretim gerekse ezberlenme yönüyle olsun onun şifahi bir kültür niteliğinde olmasına dayandırır. O, bu konuya değindikten sonra zorunlu olarak yaşanan bu değişikliğe sebep olan faktörleri detaylı olarak ele alır. Üzerinde durduğu bu faktörler ise, aşağıda sıraladığımız maddeler hâlinde özetlenebilir:

I. Gerek kelimeler gerekse terâdüf olgusu bakımından Arap dilinin sahip olduğu devasa birikim, kelimelerin birbirlerinin yerine geçmesine yol açmıştır. Bu ise şiirde rivayet farklılıklarına neden olmuştur.

II. Arap kasidesinin sağlam olmayan yapısı, kasidelerden beyitlerin düşmesine veya sıralamasının farklılaşmasına ya da vezin, kafiye ve konu yönüyle benzer kasidelerin birbirine karışmasına yol açmıştır.

III. Şiirde yaşanan değişikliklerde herhangi bir kasideden sadece önemli ve temel gördüklerini ezberleyen ve onlara göre mühim olmayan mukaddime ve beyitlerin terk edilmesine sebep olan şiir derleyicilerinin zevki de etkili olmuştur. Nitekim bu durum, çoğu kasidenin orijinal hâlinin kaybolmasına ve geriye sadece bazı parçalarının kalmasına yol açmıştır.

IV. Râvi ve dilcilerin şiir dilinin yekpare bir hâl alması için ürünleri birleştirmeye, kabile lehçelerinden arındırmaya ve çok nadir durumlar hariç tek bir dil (fusha) altında tedvin etmeye teşne olmaları da bu hususta etkili olan faktörler arasındadır.

V. Bu hususta dinî sebeplerden kaynaklanan değişiklikler de etkili olmuştur. Nitekim râviler -ki kendileri de içinde bulundukları toplum da Müslümandı- kasidelerde mevcut (putperest toplumdaki) ilah isimleri, ibadetler ve ritüeller gibi putperestlik inancıyla ilintili olan her şeyi şirkin dile getirilmesinden sakınmak amacıyla silmişlerdir. Râvilerin put isimlerini Allah lafz-i celâlî ile veya rahman ya da diğer İslami isimlerle değiştirmeye gitmeleri, klasik Arap şiirinin uğradığı değişikliğin örneklerindendir.

Problemin diğer yönüyle ilintili olan şiirin uydurma (tezyif) olduğu meselesine gince; Theodor Nöldeke, bazı müteahhir dönem şairlerinin bu meselede şunu yaptıklarına dikkat çeker:

Şairler, kabul görmek ve saygınlık kazanmak için dillerinden dökülen kasideleri Cahiliye şairlerine nispet etmişlerdir (intihal). Bu minvalde tam kasideler ya da münferit beyitler intihal edilmiştir. Yapılan intihaller, nasihat etmek ve eğitim-öğretim faaliyetleri gibi amaçlara

matuf olmasının yanı sıra belirli bir kabileyi yüceltmek ya da değerini düşürmek amacıyla da yapılmıştır. Daha sonra intihal edilen (menhûl) beyitler, orijinal bir kasidenin beyitleri arasına eklenmiştir. Bu faaliyetin arka planında sadece kişisel çıkarlar yatmamaktaydı. Nitekim râvilerden bazıları, anlattıkları tarihî olaylarda (ahbâr) geçen şahıs isimlerine şiirler isnat ederek bu olayları şiir pasajlarıyla süslemişlerdir. Böylece insanlarda, anlattıklarına özendirecek ve ilgilerini çekecek bir algı oluşturmak istemişlerdir. Aynı şekilde bazı şiir râvileri, -kadim bir şairin ismini taşımaya değer olduğu düşüncesiyle- nazmettikleri bazı şiirleri orijinal kasideler arasına sıkıştırma dürtüsüne karşı koyamamışlardır.⁶

Şiirin otantikliği probleminin iki yönü karşısında Theodor Nöldeke, bilimsel bir çözüm bulmaya çalışır. Araştırmacıları da bu çözümü kapsamlı bir şekilde uygulamaya davet eder. Dikkat çektiği söz konusu çözüm ise şu esaslara dayanır:

I. Şârih ve râvilerin bazı beyitleri yanlış anlamalarıyla oluşan, çoğu zaman orijinal olmayan bazı beyitlerin eklenmesine ve diğer bazı kasidelerin uzatılmasına ya da kıssa, haber veya efsaneyi desteklemek için birtakım kasidelerin bazı bölümlerinin uydurma kabul edilmesine sebep olan söz konusu haber, kıssa ve efsanelerin tespiti için araştırma ve sorgulamaya bağlı ilmî bir tutum benimsenmelidir.

II. Şairlerin üsluplarına yönelik ayrıntılı bir çalışma yapılmalıdır. Nitekim yapılacak bu çalışma sayesinde her şaire ait sahih şiirlerin varlığının teyit edilmesini ve söz konusu şairin şiirine intihal edilerek alımlananların tespit edilip uzaklaştırılmasını sağlayacak biçimsel ilkelere ulaşılabacaktır.

III. İmkân olması durumunda tek bir kasideye ait farklı rivayetler karşılaştırılmalıdır. Bu karşılaştırmadan hareketle rivayetler arasındaki farklılıklar ve benzerlikler değerlendirilmelidir. Bu şekilde mümkün mertebe kasidenin orijinaline en yakın olan rivayete ulaşılması amaçlanmalıdır.

IV. Tarihî, siyasi ve dinî veriler, orijinal ya da uydurma (tezyif) olup olmamaları yönüyle kasidelerin içeriklerine dair değerlendirmelerde işlevsel hâle getirilmelidir. Bu konuda klasik dönemde yaşamış güvenilir Arap münekkî, râvî ve âlimlerin görüşleri dikkate alınarak hareket edilmelidir.

Aktarılan bu esaslara rağmen Theodor Nöldeke, yaptığı tahlilleri şu açıklamayla sonuçlandırır: “Klasik kasidelerin uğradığı tahribat ve rivayet serüveninin maruz kaldığı karışıklık nasıl gerçekleşmiş olursa olsun şu bir gerçek ki bahse konu olan kasidelerin içinde, kişinin Arap çöl şiirinin kuvvet ve estetiğinin kaybolmadığını idrak edebileceği kuvvetli bir ruh eser.”⁷ Bu sonuçtan hareketle Nöldeke’nin tespitlerinden genel anlamda şu anlaşılır: Theodor Nöldeke, modern tarih perspektifiyle klasik Arap şiirini incelerken

bilimsel mantığın yanı sıra klasik Arap şiirini saran tarihî hakikatlerin zorunlu kıldığı gerçekleri itiraf eder. Bunu şiirin nispi oranda değişikliğe, tahrife ve karışıklığa maruz kaldığı sonucuna ulaşarak ve bu sonuca yol açan neden ve faktörler üzerinde durarak gerçekleştirir.

Theodor Nöldeke'nin tezlerine ve Cahiliye şiirinin -sahih kısmı dahil- otantikliği karşısındaki tutumuna itiraz etmek zordur. Zira bu mesele, XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılda neredeyse tam bir yüzyılı aşan uzun bir süre boyunca Cahiliye şiiri uzmanlarını meşgul eden temel mesele olur. Bunun yanı sıra Theodor Nöldeke'nin ileri sürdüğü sorular da nihai cevaplarını henüz bulabilmiş değildir. Örneğin Cāhiz'in, şiirin tarihinin İslam'dan önce en fazla iki yüz yıl kadar eskiye gittiği görüşünü kabul etsek dahi biz, yine de teşekkül ve korunma yönüyle şifahi niteliği haiz, insanın hafızasına musallat olan yanılğı ve unutkanlık gibi faktörlere ek olarak siyasi, dinî ve toplumsal faktörlerin etkisini gösterdiği klasik şiirin aralarında dönedurduğu şair, râvi ve diğer insanlardan oluşan en az on iki nesille karşı karşıyayız.⁸ Tedvin dönemine gelindiğinde rivayet edilen bu şifahi ürünlere ek olarak farklı şekillerde etkisini gösteren başka faktörler de ortaya çıkar. Muhtemelen bu faktörlerin en önemlisi, siyasi ve toplumsal bir atmosferde oluşan iki ekol arasındaki rekabettir. Nitekim rivayet edilen ürünleri ele almada her bir ekolün kendine göre sadece kültürel birikimle sınırlı kalmayan öncelik ve hedefleri vardı. Bununla beraber Theodor Nöldeke'nin çalışmasının sonuç kısmını teşkil eden açıklamalarında geçtiği üzere maruz kaldığı değişikliklere yöneltilen bütün bu sorulara rağmen klasik Arap şiiri orijinallliğini ve kendine özgü ayırt edici özelliklerini muhafaza etmeye devam eder. Ayrıca sanatsal ve insani değerini yansıtan özelliklerini bilmek adına klasik Arap şiirinin yapısına güvenmek fazlasıyla yerinde ve makbuldür.

Nöldeke'nin klasik Arap şiirinin otantikliği meselesini ele aldığı süreçte, Arapların künye kullanma âdeti üzere kendini Wilhelm b. Ahlwardt el-Bôrôsî olarak adlandıran müsteşrik Wilhelm Ahlwardt ortaya çıkar ve bu probleme karşı yeniden bir tutum içine girer. Nöldeke gibi Ahlwardt da klasik Arap şiirine tutkun biriydi. Onun Arap şiirine dair yayımladığı çalışmaların ilki üç bölümden oluşur ve "*Arap Şiiri ve Sanatı*" başlığını taşır (Gotha, 1856). O, bu çalışmasında Arapların şiire ilgisini, Arap şiirinin misyonunu, Arapların şiire yönelik değerlendirmelerini ve bu husustaki görüşlerini işler. Ahlwardt bu kitabı Arap şiirine ve bu şiirin Araplar nezdindeki değerine açık bir şekilde coşkulu ve tutkulu olduğu izlenimi veren bir üslupla yazar. Bununla beraber o, sonraki dönemlerde Alman araştırmacıları meşgul edecek bir meselede öncü niteliğinde bir soru ortaya atar. Aslında mezkûr mesele, edebî bir tür olarak Arap şiiriyle ilintilidir. Ahlwardt, söz konusu çalışmasında şiirin, Batı edebiyatında bilinen musiki, epik ve dramatik gibi türlere ayrılmasını Arap şiiri için tuhaf gördüğünü belirtir. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa ona göre Arap şiiri kendine özgü niteliklere sahiptir. Arap şiiri incelenirken bu nitelikler

göz önüne alınmalıdır. Dolayısıyla Arap şiirinin Hint ve Fars ulusları dahil diğer ulusların şiirleriyle mukayese edilmesi doğru değildir. O, bu noktada Arapların epik ve dramatik şiiri bilmemelerinin sebebini yorumlamaya çalışır. Nihayetinde şu gerekçeye ulaşır: Araplarda bireysel ruhun baskın oluşu ve şimdiki zamana odaklanan nağmeli üslup aracılığıyla kişisel kaygılarını ifade etmelerini sağlayan karakterleri onların, epik ve dramatik şiirin temelini oluşturan şahıs, olay ve tarih eksenli tematik bir üslup benimsemelerini engeller.⁹ Bununla beraber kendisi tekrar konunun başına döner ve Arap şiirinin tema ve sanatsal türler yönüyle gelişimi esnasında nağme ve çeşitlilikle ön plana çıktığı neticesine ulaşır. Aynı şekilde ona göre şiir; Arapların zihniyetini, akıl yürütme konusundaki emsalsiz yöntemlerini ve hayata bakış açılarını da yansıtır. Daha sonra Ahlwardt çalışmasını şu ifadelerle noktalar: “Bu çalışmanın hedefi, şekil ve içerik yönüyle emsalsiz olan Arap şiirinin incelenmesinin, biz Almanlara birçok yönden faydalı olacağının altını çizmektir.”¹⁰

Ahlwardt’ın en önemli çalışmalarından bazıları şunlardır: A’lem eş-Sentemerî’nin (öl. 476) Asmaî (öl. 216) rivayetiyle gelen ve *el-İkdü’s-semîn fi devâvîni’s-şu’arâ es-sitte el-Câhiliyyîn* adını verdiği altı Cahiliye şairinin şiirlerinin tahkikidir (London, 1870). Öyle gözüküyor ki Cahiliye şiirinin otantikliği problemi, bu divanları tahkik ederken Ahlwardt’ı meşgul etmekteydi. Bundan ötürü onun, tahkikte esas aldığı nüshaları karşılaştırma yönteminden hareketle şiirlerin rivayet edilişinde vuku bulan farklılıklara geniş bir bölüm ayırdığı görülür.¹¹ Bunun yanında beyit sayısı, yazma nüshalardaki beyitlerin sıralanışı, A’lem’in Asmaî’nin görüşüne dayanarak¹² menhûl olduğuna hükmettiği kasideleri vurgulamak gibi yönlerden kasideler arasında karşılaştırma yapmak için üç bölüm ayırır.¹³ Tahkik çalışmasında gösterilen bu çaba, Ahlwardt’ın Cahiliye şiirini saran derinlikli iki temel problemin farkında olduğunu gösterir: I. İntihal problemi. II. Daha önce aktarıldığı üzere Nöldeke’nin kendi bakış açısıyla ileri sürdüğü kasidenin orijinal hâlinin geçirdiği değişiklikler problemi.

Ahlwardt’ın bu problemle uğraşadurduğu ve bu hususta araştırma-inceleme noktasında gerekeni sağlayamayacağını fark ettiği gözükmektedir. Bunun üzerine iki yıl sonra “*Klasik Arap Kasidelerinin Otantikliği Hakkında Mülâhazalar*” başlığıyla kapsamlı bir çalışma yayımlar (Greifswald, 1872). Bu çalışma, Theodor Nöldeke’nin çalışmalarının tamamlayıcısı kabul edilir. Hatta birçok soruyu gündeme getirmesi bakımından onun çalışmalarını da aşan bir nitelikte olup üç bölümden oluşur. Birinci bölüm, “*Genel Hatlarıyla Klasik Arap Kasidelerinin Otantikliği Hakkında*” başlığını taşır. Ehemmiyeti yönüyle bu bölümün Margoliouth’un çalışmasından geri kalır yanı bulunmamaktadır. Nitekim Ahlwardt, kendisinden 50 yıl önce bu konuyu işlemiştir. Ne var ki ilgili dönemde Ahlwardt’ın çalıştığı bu konu, Arap şiirinin otantikliğine şüpheyle

yaklaşılmasını tartışan ve bu şüphelere cevap vermekle ilgilenen Arap savunucuların ilgisini çekmez. Buradan hareketle biz, Margoliouth'un kendisine yönelttiği serzenişin iç yüzünü anlamak maksadıyla söz konusu çalışmayı nispeten de olsa ayrıntılarıyla ele almaya çalışacağız.

Ahlwardt, yukarıda başlığı verilen bölümün başında klasik Arap kasidelerinin otantikliği konusunda şüphe duymanın -varsa şayet- sebebini ve bu sebebin hangi boyutta olduğunu sorgular.¹⁴ Bu sorgulama süreci, günümüze değin çözüme kavuşmadığı görülen çetrefilli sorunu irdeleme evresinde benimsenen bilimsel ve objektif gerekçelerin temelini oluşturur.

Ahlwardt'a göre bu meseleye verilecek cevap; kişinin Arap edebiyatı tarihini bilme düzeyiyle, bu edebiyatın metin ve kaynaklarına dair pratik anlamdaki tecrübesiyle ve son olarak sentezleme noktasındaki zekâ ve kabiliyet seviyesiyle ilintilidir. Ahlwardt, daha sonra Ebû Temmâm'ın (öl. 231) *Hamâse*'si, İsfahânî'nin (öl. 356) *Egânî*'si ya da Süyûtî'nin (öl. 911) *Serhu Şevâhidi'l-Muğnî*'si gibi Arap şiirine yer veren kaynaklardaki çoğu zaman birden çok şaire nispet edilen kasideleri gözden geçirmeye koyulur. O, sözü edilen kasidelerden şüphe duymanın, bu kasidelerin râviler aracılığıyla 150 yılı aşkın bir zaman boyunca intikalini incelemeyi gerektirdiği düşüncesindedir. Nitekim belirtilen dönemde kasideler, kendiliğinden oluşan hatalara ve kasıtlı bir şekilde yapılan uydurmalarla maruz kalmıştır. Buradan hareketle Ahlwardt, başlangıç niteliğinde ortaya attığı soruyu cevaplamaya çalıştığında aslında iki soru daha ortaya atmış olur. Bunlar, "Bu klasik kasideler neden derlendi?" ve "Bu kasideler nasıl derlendi?" sorularıdır.

Ahlwardt, İslami metinleri yorumlama ihtiyacının yanı sıra lügat ve gramer meselelerinde delillere (şâhid) duyulan ihtiyacın, Arap âlimlerini klasik şiiri derlemeye ve tedvin etmeye sevk ettiğini ifade eder. Ona göre bu, İslam'ın ilk yıllarında Müslümanların dinî-lügavî bilgi ve kültürel kimlik inşası için oluşan atmosferde gerçekleşen olağan bir süreçtir. Bununla birlikte söz konusu sürecin oluşum serüveni tartışma yaratacak niteliktedir. Zira bu süreç, zamanla râviler ve onların üstlendikleri hayati rollerinin incelenmesi konusunu da gündeme getirir. Diğer bir ifadeyle sadece şiir rivayet etmek, şiirle ilintili olan ahbârı nakletmek, râviler olmasa bütünüyle yok olacak bir dönemin mirasını muhafaza etmek şeklinde beliren roller değil; aynı zamanda râvilerin rivayet edilen ürünleri yeniden şekillendirmeleri, hatta uydurma türünden meselelere müdahale etmeleri gibi konulardaki rollerini de inceleme konusu yapar.

Şiirlerin ilk söylendiği dönemden çok uzak bir dönemde şehir çevresinde yetişen âlimlerin, -ölüm, fetihler vb. sebeplere bağlı olarak meydana gelen kayıpları da göz önünde bulundurarak- râvilerle başvurmaları gerekirdi.¹⁵ Ahlwardt'a göre klasik şiirin telif yöntemi, üslubu ve dili konusunda uzman olan bu râviler; kişisel arzu, gurur, böbürlenme, kuruntu ve hata yapma gibi etmenlerden beri değildi. Nitekim ezberlerindeki ürünlerde, söz konusu

etmenleri çevreleyen şartlara bağlı olarak az veya çok birtakım değişiklikler yapmışlardır. Ahlwardt'ın râviler hakkındaki bu görüşleri, onun da ifade ettiği üzere eleştirel bir perspektiften kaynaklanır. Ayrıca ona göre, söz konusu problem bizzat Cahiliye dönemine kadar uzanır. Bu konuda varsayımda bulunarak sonradan şair olan Cahiliye şairi râvilerinin, üstatlarına ait ezberlerindeki şiirlerle oynadıklarını ifade eder. Onlar, şiir üretme becerilerine haddinden fazla güvenerek bunu yapmışlardır. Ahlwardt, bu konuda atın tavsifiyle şöhret bulan ancak çok fazla tanınmayan Ebû Düâd el-İyâdî'nin râvisi İmruülkays'ı örnek verir. Aslında kendisi böyle yaparak burada -şayet şairin şiirlerinin birbirine karışmasından râviler sorumlu tutulmayacaksa- İmruülkays'ın, Ebû Düâd'ın atın tavsifine dair bazı şiirlerini bizzat kendisinin aşırılmış olabileceği ihtimaline telmihte bulunur.¹⁶ Ona göre şiirleri değiştirme, bazı beyitleri çıkarma, başka beyitlerle değiştirme hatta uydurma beyitler ekleme gibi konularda faal konumda olan kabile râvileri de şairlerin şiir söylemedeki üsluplarına aşına olmaları dolayısıyla bu tür girişimlerde bulunmuşlardır.

Bu mesele bir yana, Ahlwardt sözü tekrar şuna getirir: Şiirler için en önemli kaynak uzman râvilerdir. Bu noktada o, Hammâd er-Râviye ve Halef el-Ahmer'e odaklanır. Bu iki isim her ne kadar salt derleme dışında şiiri herhangi bir amaç için derlememiş olsalar da ezberlerindeki şiir birikimiyle oynama, onu kalitesiz hâle getirme ve istediklerini bu şiire katma noktasında kendileri hakkında rivayet edilen haberler çoktur. Bu bağlamda Halife Mehdî'nin Mufaddal ed-Dabbî ve Hammâd er-Râviye'yi çağırıp Züheyr'in beyitlerini kendilerine sorması üzerine Hammâd'ın kasideye kendi şiirlerinden üç beyit ekleme eyleminin ifşa olmasını iddialarına bir argüman olarak aktarır.¹⁷ Bu rivayetten sonra da şu yorumda bulunur: “Bu kişinin eliyle şiir, bütün otantikliğini ve mevsûkiyetini kaybetmiştir.”¹⁸ Tabi Ahlwardt'ın bu yargısı abartı içermektedir. Bununla beraber kendisi, bu yargıyı sadece Hammâd'la sınırlı tutmaz; daha da ileriye giderek Halef el-Ahmer hakkında da şunları der: “O, Hammâd'dan çok daha tehlikeliydi. Zira şiir telifinde ayrıcalıklı bir beceriye sahipti. Ayrıca onun bir de şiir divanı vardır. Bunun yanında telif ettiği ve Cahiliye şairlerine nispet ettiği şiirlerle Basra ve Kûfe âlimlerini de kandırmayı başarmıştır.”¹⁹

Ahlwardt, yukarıda değinilen yargısını Ebû Amr b. Alâ, Mufaddal ve Asmaî gibi râvi âlimlerine dahi teşmil eder. Bunu kendi telifi olan bir beyti A'sâ'nın kasidesine dahil etmeyi uygun gören Ebû Amr b. Alâ hakkındaki bir olayı örnek vererek sarahaten belirtir. Aynı şekilde Asmaî'nin şüphelerden uzak olmadığını da ima eder. Daha sonra bu râvi âlimlere, en azından dinî saiklerle şiirlerde bazı düzeltmelere giden dilcileri de ekler. Ulaştığı yargıları desteklemek amacıyla, -oldukça az bir kısım dışında- bize ulaşan 15 bin

Cahiliye beytinde putperestlik inancına atıf yapan herhangi bir işaretin bulunmamasını delil olarak getirir.²⁰

Burada bir süreliğine durup Ahlwardt'ın klasik şiirin otantikliğiyle ilgili söz konusu keskin yargısının gerçek anlamda herhangi bir dayanağının ve gerekçesinin olup olmadığını sorgulamalıyız. Gerçek şu ki Ahlwardt'ın yargıda bulunmadan önce konuyla ilgili aktarılan rivayetleri dikkatli bir şekilde inceleyebilmek, içeriğini objektif eleştiri kriterlerine göre yorumlayabilmek ve böylece bu rivayetler üzerine ileri sürdüğü görüşlerde ikna edici olabilmek için tarihsel eleştiri perspektifine başvurulması gerekirdi.

Ahlwardt, şiir ve şiir rivayetini saran bu dış faktörlerden sonra klasik şiirin gelişimi hakkındaki mülâhazalarını aktarmak için şiirin muhtevasına yani bizzat kasidelere geçer. Buradan hareketle kaside ile recez arasındaki farkı; beyitlerinin diziliminde çözülme, karışıklık, eksiklik, öne alma ve sona bırakma gibi noksanlıklar gözlemlediği kasidenin biçimsel yapısını göstermeyi hedefler. Bunun yanı sıra tek bir kasidenin farklı rivayetlerini ve kasidenin kaynaktan kaynağa değişen hacmi ile beyit sayısı gibi formlarını serimlemeye çalışır. Bu bağlamda içinde yaşadıkları, oluşum ve yapısında pay sahibi oldukları çetrefilli kültürel şartların zorunlu kıldığı belirli gayelere binaen bütün râvilerin söz konusu kasideler üzerinde oynama yaptıklarına ve onları istedikleri gibi düzenlediklerine işaret eden diğer belirtileri de ortaya koymayı amaçlar.

1.3. Ahlwardt'ın Ulaştığı Sonuç

Bütün bu çalışmalardan hareketle Ahlwardt, aşağıdaki sonuca ulaşır:

Genel değerlendirmelerden sonra klasik kasidelerin otantikliğinin umumi anlamda son derece içler acısı olduğunu itiraf etmekten kaçınamayacağımız düşüncesindeyiz. Bunun sebebinin bir yandan rivayet ve bu rivayetin kabulüyle ilintili olan gayelerde, diğer yandan kasidelerin bizzat sahip olduğu biçimsel ve içeriksel özelliklerinden kaynaklandığını gördük. Klasik dil âlimlerinin otoritesine güvenen ve bu konudaki geniş bilgi birikimlerinden veya güvenilirliklerinden şüphe duymayanlar dahi söz konusu âlimlerin rivayet ettikleri kasidelerin şaire nispeti, kapsamı, iç düzeni ve tek tek beyitlerin dizilimi gibi hususlar noktasında güvenilir olmama ihtimalini inkâr edememişlerdir.²¹

Bu değerlendirmeden hareketle Ahlwardt'ın çalışmasında ulaştığı nihai görüşün, bütün çeşitleriyle râvilere (şairlerin râvileri, kabile râvileri, uzman râviler, âlim râviler, lügat ve nahiv râvileri) güvenmediği; kasıtlı veya kasıtsız olsun bir şekilde râvilerin saçmalıklarının hissedildiği dağınık iç düzene sahip rivayetlerine de itimat etmediği sonucuna ulaşılır. O, bu konuda uydurma şiirlerin varlığını ve rivayet edilen orijinal şiirin asıl yapısının değiştirildiği şiirlerin mevcudiyetini kabul eden ancak bununla beraber şiirin otantikliğini

vurgulayan unsurlara bağlı kalmayı sürdüren Nöldeke'den farklı düşünür. Ahlwardt'ın bütün bu râvi, âlim ve müfessirlere güvenmemesi, yarım asırdan fazla bir süre sonra Margoliouth'un kendisini eleştirmesine sebep olacaktır. Zira Margoliouth'a göre Ahlwardt'ın bütün bunlardan çıkarması gereken tabii sonuç, *aslında söz konusu râvilerin rivayetlerinin genel anlamıyla tümünün uydurma olduğu* şeklinde olmalıydı.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle burada şöyle bir soru gündeme gelir: "Ahlwardt'ın bakış açısına göre klasik Arap şiirini çevreleyen bütün bu problemlerin ilmî çözümü nedir?"

Ahlwardt'a göre tarihsel olaylara nasıl yaklaşıyorsa klasik Arap şiirine de aynı şekilde yaklaşılmalıdır. O; nasıl ki İbn İshâk, Taberî, İbnü'l-Esîr ve diğer tarihçilerin rivayetlerinin doğruluğunu doğrudan kabul edemiyorsak metnin muhtevasını ve rivayet edilenleri senet yönüyle gerektiği gibi tetkik eden eleştirel bir düşünce olmadan da şiirden emin olamayacağımızı söyler. Ona göre bu yaklaşım, rivayet yolunun güvenilirlik derecesi ne olursa olsun şiire de uygulanmalıdır. Bununla beraber söz konusu yaklaşıma bağlı olarak burada büyük bir engel ortaya çıkar: "Böyle kapsamlı eleştirel fonksiyonu icra edecek yeterli araçlara sahip miyiz? Bu konuda klasik dönem râvi âlimlerden ne ölçüde daha iyiyiz?"

Ahlwardt, klasik dönem âlimlerinin -en azından Arap asıllı âlimlerin-, zengin dil birikimine sahip olduklarını kabul eder. Aynı zamanda şiirsel ifade ile şairlerin üsluplarındaki nüansları idrak etmenin yanı sıra çevre ve dönem farklılığından ötürü oluşan değişiklikleri ayırt etme gibi dil zevkleriyle ilintili hususlarda da bizden daha iyi konumda olduklarını itiraf eder. Bunun yanında ona göre sahip olduğumuz araçlar, bütün bu ince farkları anlama ve açıklamada son derece yetersiz kalır. Ancak biz, kasidenin bütüncül yapısındaki bağ ile farklı parçaları arasındaki bağlantıya dair değerlendirme yapma hususunda onlardan daha yetkinizdir. Zira onlar müstakil beyitlerle ve şairin seçiminde başarılı olup olmadığını gösteren kelimelerin kendisiyle ilgilendiler. "Buna karşın şiirsel ürünleri incelemeye alışan bizler, bu meseleye yaklaşırken evveleminde şüpheyi tercih ederiz. Böylece bu şiirsel ürünlerde söz konusu safdil/acemi (سذج) âlimlerin tespit edemedikleri çelişkileri, imkânsız şeyleri, eksiklikleri ve tutarsız eklemeleri fark ederiz."²²

Ahlwardt'ın klasik dönem râvi âlimleri ve dâimlerini bu pasajda acemilikle itham etmesi, onlara karşı iki açıdan zorbalıktır: Birincisi; söz konusu âlimlerin, orijinal şiiri uydurma şiirden ayırmak için İbn Sellâm'ın *Tabakât*'ında bilimsel metotta vücut bulan şiir eleştirisi konusundaki çabalarını ya da şiirin anlaşılması, tahlil edilmesi, şiir sanatının üzerine kaim olduğu ilkelerin belirlenmesi noktasındaki çabalarını görmezden gelmesi şeklinde tezahür eder. Bu çabaların, derleme ve tedvin döneminden biraz daha geç olduğu doğrudur.

Ancak söz konusu âlimlerin sarf ettikleri -çabaya binaen oluşmuş ve kısmi eleştiriden külli unsurlara evrilen bir hâl almıştır. Aynı zamanda bu çabalar, teorik ilkelere önem verip bunları uygulayan bütüncül bir eleştiri perspektifi penceresinden şiir ürünlerine bakılmasının yolunu açmıştır. Böylece bu perspektif, Arapça kaside yapısının işlendiği kapsamlı eleştiriye geçiş sürecinde tek beyitler, müfret kelimeler ve şiirsel temalar üzerinde uygulanarak gözle görülür neticeler vermiştir. Bu durumu genel anlamıyla hicri III. yüzyıldan itibaren Arap edebiyatı tenkiti alanında verilen ürünlerde görmekteyiz.

İkincisi; Ahlwardt, klasik dönem râvi âlimlerini ve dâhilcilerini, ilke ve uygulamaları ancak XIX. yüzyılda açıklığa kavuşan eleştiri yöntemine ulaşmaktan âciz kalmakla itham eder. Onun bu ithamı, sadece zamansal ayrımın ve insanın bilgi seviyesinin gelişimiyle sınırlı değildir. Aksine klasik dönem Arap âlimlerinin temel hedeflerini de göz ardı eden bir zamansal paradokstur. Bu paradoks, söz konusu âlimlerin, yaşadıkları dönemde tecrübeleri ve imkânları ölçüsündeki araçlarla tenkide tabi tuttukten sonra şiir ve dil birikimini derlemeleri, tedvin etmeleri ve sınırlı bilişsel alanlarda kullanmaları aracılığıyla kültürel kimliklerini (Arap-İslam kimliğini) inşa hedeflerini de göz ardı eder.

Buradan hareketle, “*Altı Cahiliye Şairinin Otantikliği*” konusuna dair ikinci bölümde ve Nâbîga ez-Zübyânî ile Alkame el-Fahl’e ait kırktan fazla kasideye yer verdiği “*Arap Şiirinin Anlaşılmasına Dair*” konulu üçüncü bölümde Ahlwardt, kendine biçtiği ayrıcalıklı rolü pratik anlamda uygulamaya geçer. Bunun üzerine divanlarını tahkik ettiği şairlerin şiirlerini ele alır. Bunlar; Nâbîga ez-Zübyânî, Antere, Tarafe, Züheyr, Alkame b. Abede ve İmrûülkays’tır. Bu şairlerin şiirlerini eleştirerek, tahlil ederek ve yazma hâlindeki kaynaklarda mevcut rivayetlerle karşılaştırarak inceler. Bu bölüm okunduğunda, Ahlwardt’ın adı geçen şairlere ait rivayet edilen şiirler üzerinde değişikliklere gittiği anlaşılır. Örneğin o, kendisine göre daha insicamlı bir görüntü verecek şekilde kasidelerin beyitlerini yeniden sıralamaya tabi tutar. Aynı şekilde bazı beyitlerin birbirinden farklı yerlerde araya sokuşturulduğuna dair şüpheye düşer. Metinleri kendi açısından eleştirel ve analitik bir perspektifle ele alarak söz konusu sokuşturma ve karışıklıklara dikkat çeker. Sonuç olarak kendince orijinal kasidelere daha yakın olduğuna inandığı yeni bir kaside yapısına ulaşır.

Gerçek şu ki Ahlwardt’ın bu konuda yaptıklarının büyük bir önemi vardır. Nitekim o, klasik şiir metinlerinde var olan karışıklığın veya eksikliğin üstesinden gelmeye ya da en azından olabildiğince bu eksikliği azaltmaya çalışan pratik eleştirel okuma yöntemini savunur. Onun bu yöntemi Cahiliye şiirinin orijinallliğini ya da rivayetlerin farklılığını tespit etmenin yanı sıra gerek matbu gerek de yazma kaynaklarda vaki olan ihtilaflarla beraber kasidelerin beyitlerinin sıralamasında sezilen herhangi bir şüphenin giderilmesi girişimine matuf olarak yapılmıştır. Bu yöntem Cahiliye şiirinin okunmasında devamlı

surette uygulanması gerektiğine dair uzmanlara yapılan bir çağrıdır. Tabi burada Ahlwardt'ın söz konusu eleştirel metodunun kişisel yorumlardan arı olmadığını belirtmekte fayda vardır. Yani onun okuma yöntemi, Cahiliye şiiri metinlerini ele alan bireysel bir okuma olarak kalacaktır. Okumanın metodolojik bazı ilkelere, metinlerin dili ve tarihine dair pratik bir tecrübeye sahip olduğu bir gerçektir ancak diğer yandan devamlı surette öznel bir tarafı da mevcuttur. Bu ise, -belirtilen okuma yönteminin uygulanması durumunda-okuyucu ve eleştirmenlerin sayısına bağlı olarak tek bir metin çerçevesinde kayıt altına alınamayacak çoklu okumaların oluşmasına sebep olacaktır. Sözü edilen okuma sürecinin sonuçları da râvilerin rivayet ettikleri ürünlerde gerçekleştirdikleri hayati düzeltmeler veya basit dokunuşlar dolayısıyla belli oranda birbirine benzeyecektir. Bu durum, bahse konu olan rivayetlere karşı genel tutumda bir tezatlığa sebep olacaktır. Nitekim yaptıkları dolayısıyla kadim râvileri eleştirip sonra da aynı eylemi yapmamız -gelişen metotlara ve bakış açılarına itimat ettiğimizi belirtsek dahi- mantık dahilinde değildir. Bu da demek oluyor ki biz, İbn Sellâm'ın bu problem için sunduğu çözüme müracaat edeceğiz. Yani şiire dair ilim sahibi olanların hükmüne ve metinlerin orijinalliğiyle ilgili değerlendirmelerini esas almaya döneceğiz. Bunu da değerlendirmelerini yapacağımız bütün anlama ve yorumlama faaliyetlerinde temel hareket noktası kabul etmekle yetineceğiz.

Araplar, Margoliouth'a önem verdikleri kadar Ahlwardt'a önem vermediler. Bunun sebebi ise muhtemelen Arap şiirine dair çalışmalarını o dönemde Arap dünyasında pek bilinmeyen Almanca ile yazması ve Ahlwardt'ın zamansal açıdan nispeten eski dönemde yaşamış olmasıdır. Nitekim o, çalışmalarını XIX. yüzyılın ortalarında kaleme alır. 1909'da da vefat eder. Bu da demek oluyor ki kendisi, Arap edebiyatı çalışmalarında ve metinlerin tahkik edilmesinde Arapların modern metotlara henüz ilgi duymadıkları bir dönemde yaşamıştır. Buna karşın Margoliouth'un, XX. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğinden 80'li yıllara kadar Mısır'ın akademik çevrelerinde tebarüz etmeye başlayan tarihsel metot eşliğinde klasik Arap şiiri ve tarihinin incelendiği çalışmaların başlamasına tanık olması, Araplar arasında ilgiye mazhar olmasına sebep olur. Arapların onu bilmesi, çalışmalarını doğrudan bilmelerinde de etkili olur. Öyle ki kendisini Şam'daki el-Mecma'u'l-İlmiyyü'l-Arabî'ye üye olarak seçerler. Aynı şekilde emperyalist hegemonyaları dolayısıyla Arap ülkelerinde İngiliz ve Fransız kültürlerinin daha fazla yaygın olması da bu tanınırlıkta etkisini gösterir. Nitekim özel olarak Arap edebiyatıyla ilgili İngilizce süreli yayınlar, yayımlanmasından kısa bir süre sonra Mısır gibi Arap ülkelerine ulaşmaktaydı. Tâhâ Hüseyin'in (öl. 1973) *Fi's-Şi'ri'l-Câhili* (1926) isimli kitabında görüldüğü gibi doğrudan Margoliouth'un makalesinden etkilenmesi de bu ilginin bariz örneği olarak burada zikredilebilir. Söz konusu kitap, dikkatlerin Margoliouth'a çevrilmesine sebep olur. Zira Tâhâ Hüseyin, bu

kitapta geniş ölçekli tepkilere neden olan klasik Arap şiirinin mevsûkiyeti meselesini ele alırken Margoliouth'tan istifade eder.

Ahlwardt, şu temel noktada Margoliouth'tan ayrılır: Kendisi Cahiliye şiirini muhtevi birçok divanı tahkik etmek aracılığıyla doğrudan metinlerle hemhâl olur ve klasik Arap şiiri çerçevesinde birçok çalışmaya imza atar. Buna karşın Margoliouth'un klasik şiir metinlerine ciddi anlamda ilgi duyduğunu görememekteyiz. Nitekim en önemli çalışmaları: Yâkût el-Hamevî'nin (öl. h. 626) *İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb (Mu'cemü'l-üdebâ)* ile Sem'ânî'nin (öl. h. 562) *Kitâbü'l-Ensâb*'ı üzerine yaptığı tahkiklerdir. Aynı şekilde çalışmaları İslami dönem ve onu takip eden erken dönem üzerine yoğunlaşır. Buradan anlaşıyor ki Ahlwardt'ın tutumu, Cahiliye şiirinin yazma hâlindeki kaynaklarını pratik anlamda bilmeye, bu kaynakları incelemeye, karşılaştırmaya ve dikkatli bir şekilde tetkik etmeye, rivayetlerin farklılığından ve nüshaların tekrarından kaynaklanan apaçık problemlerin farkına varmaya ek olarak Arap şiirinin tarihine dair şümullü uzmanlık bilgisinden ileri gelmekteydi. Bu ise kendisini şiir metinlerinin içsel yapısının bütünlüğünü mümkün mertebe en mükemmel surette oluşturmayı hedefleyen eleştirel perspektife dayanarak metinleri tahkik etmekten ziyade tetkik etmeye ve metinler üzerinde mülâhaza ettiği eksiklikleri gidermeye sevk eder.

1. 4. Charles Jacob Lyall (öl. 1920) ve David Samuel Margoliouth'un (öl. 1940) Cahiliye Şiirinin Otantikliği Konusundaki Görüşleri

İngiliz müsteşrik Charles Jacob Lyall, klasik Arap şiirine duyduğu eşsiz hayranlık noktasında diğer iki müsteşrik Theodor Nöldeke ve Ahlwardt ile aynı düşünceleri paylaşır. Nitekim görüldüğü kadarıyla o, kendisini şiiri muhtevâsından ayıran ve ona dışarıdan bakmasını sağlayan salt bir şiir araştırmacısından daha fazlasıdır. Ayrıca Lyall envaiçeşit ilgi alanlarıyla da bilinir. Kendisi İbranice, Farsça ve Hintçe öğrenir. Bununla birlikte o, ilgisinin önemli bir bölümünü Arapçayı daha iyi öğrenmeye ve klasik Arap şiirini incelemeye ayırır. Bu ilgi, yüzden fazla klasik Arap kasidesinin İngilizce çevirisini yayımlamakla meyvesini verir (cilt I 1885, cilt II 1894). Aynı zamanda Hatîb et-Tebrîzî'nin (öl. h. 502) *Şerhü'l-kasâidi'l-'aşr*'ini yayımlar. Bunun yanı sıra Abîd b. el-Abras ve Âmir b. et-Tufeyl'in divanlarını tercümesiyle beraber neşreder (1913). Daha sonra Amr b. Kamî'e'nin *Dîvân*'ını tahkik eder ve notlandırmalarla birlikte kasidelerini de tercüme eder (1919). Buna ek olarak klasik Arap şiiri hakkında Royal Asiatic Society Dergisi'nde yayımlanan önemli birkaç makale yazar. Bütün bunlara rağmen Lyall'in tahkik noktasında en önemli çalışması, 1904-1920 yılları arasında tam 16 yıl süren Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî'ye (öl. h. 304) ait *Şerhu Dîvânî'l-Mufaddaliyyât* isimli eserin tahkikidir.²³ *Dîvân*'daki kasideleri, klasik Arap şiirinin otantikliğini savunan açıklayıcı değerlendirmelerin yer aldığı bilimsel bir mukaddimeyle birlikte İngilizceye çevirir (1918). 1910-1920

yıllarında Arapça metnin şerhinin yayımlanması için çalışır; ancak şerh basılmadan önce vefat eder. Söz konusu şerh, vefatından birkaç ay sonra Âbâ el-Yesû'îyyîn Matbaası ile Oxford Matbaası iş birliği içerisinde Beyrut'ta yayımlanır.

Bilindiği üzere Lyall, klasik Arap şiiri üzerine Almanca yapılan çalışmaların farkındaydı ve Alman oryantalistlerle doğrudan temas hâlindeydi. Theodor Nöldeke bunların en önde geleniydi. Bu bağlamda o, *Mufaddaliyyât* isimli divan üzerine yapılan şerhin Arapça metninin pilot baskısını inceler.²⁴ Bunun yanında Almanya, Avusturya, Hollanda, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Lübnan gibi ülkelerden Arap edebiyatında uzman bazı kimselerin ve pek çok müsteşrik ismin, *Mufaddaliyyât*'ın el yazması şerhinin nüshalarını temin etmede kendisine sağladığı yardımlarla Lyall, bu koleksiyonun Arapça metnini ele alarak gözden geçirir.²⁵ Ayrıca Lyall, Nöldeke ile arkadaşı Ahlwardt'ın klasik Arap şiirinin problemleri hakkında ortaya attıkları dikkat çekici sorular ve bu sorulara verdikleri cevaplardan da haberdardı. Dolayısıyla kendi cihetinden ilmî bir bakış açısına ulaşmak için bu soruları her yönden dikkatle ele almaya çalışır. Özellikle de eski şiir metinlerini tahkik ve tercüme etme konusundaki derin tecrübesi sayesinde bu metinler hakkında değerlendirme yapmak için bazı metodolojik beceri ve ilmî kabiliyetler elde eder.

Lyall, yukarıda kısaca değindiğimiz üzere şiir metinleri üzerine yaptığı tercüme ve tahkiklerinin mukaddimelerinde bu problemi özet bir şekilde ele alarak tetkik eder.²⁶ Ancak o, *Mufaddaliyyât* divanındaki kasideler üzerine yaptığı tercümede bu konuyu kaleme aldığı uzun bir mukaddimede detaylıca açıklar. Aslında Lyall'ın kaleme aldığı bu mukaddime, kasidelerin tahkikini oluşturan çalışmasına ait özel bir yazı değildir. Zaten Lyall, Arapça metin üzerine yazdığı İngilizce mukaddimede tahkik konusundan ve tahkikte istifade ettiği şerhin el yazmalarından bahseder.²⁷ Dolayısıyla bu mukaddimede "*Arap Şiirinin Orijinalliğinde Şüphe Problemi*" başlığı altında ele alınan tek bir problemi detaylıca tartışır. Bu problemin önde gelen savunucusu ise arkadaşı İngiliz müsteşrik David Samuel Margoliouth idi.

Lyall, söz konusu mukaddimenin ilk sayfalarında *Mufaddaliyyât* divanının tarihçesini, rivayetini, kendilerinden divanın rivayet edildiği âlimleri (Mufaddal ed-Dabbî/öl. h. 168 gibi), divanın kasidelerini bir araya getiren Kûfeliler'in râvisi, Mufaddal'ın öğrencisi ve aynı zamanda evlatlığı olan İbnü'l-A'râbî'yi (öl. h. 230), Mufaddal'ın yakını ve İbnü'l-A'râbî'nin de öğrencisi olan Bağdatlı râvi Ebû İkrime ed-Dabbî'yi (öl. h. 250) ve hatta konuyu divanın şârihi Ebû Muhammed el-Enbârî'ye (öl. h. 304) kadar götürerek bu isimleri genel bir bakış açısıyla inceler. Lyall bu şekilde onu derleyen râvisinden şârihine kadar divanın rivayetinin kesintisiz bir ilişki ağına sahip olduğunu ispat etmeyi amaçlar. Tüm bu çabalar onun, -en azından- divanın sika âlimlerinin yer aldığı senet zinciri

yönünden orijinal olduğunu kanıtlamayı amaçladığı anlamına gelir. Lyall daha sonra Mufaddal ed-Dabbî'nin şahsiyetini incelemeye geçer. Bu bağlamda *Egânî* isimli eserde onun Hammâd er-Râviye ile birlikte Halife Mehdî'nin huzuruna çıktığı olaydan alıntı yapar. Hatırlanacağı üzere daha önce Ahlwardt da bu hadiseyi zikrettiğimiz üzere ele almış ve “klasik şiirin, orijinallliğini ve güvenilirliğini Hammâd'ın eliyle kaybettiği” şeklinde abartıya kaçan görüşünde bunu dayanak olarak göstermişti. Akabinde Lyall, Ahlwardt'ın argüman olarak kullandığı bu meseleyi şu sözleriyle incelemeye tabi tutar: “Dikkat edilmelidir ki Mehdî fiili anlamda halife olmuştur. Söz konusu haberin râvileri de kendisini *halife* unvanıyla zikretmişlerdir. Aynı şekilde o, Îsâbâz Sarayı'nı veliahdının adıyla inşa etmiştir. Ancak bu hususta belirsiz ve şüphe uyandıran nokta, Hammâd'ın Mehdî'nin hilafete geçtiği yıl olan hicri 158 yılına kadar yaşadığı konusudur ki İbn Hallikân ve *el-Fihrist* isimli eserin müellifi²⁸ onun ölüm tarihini sırayla hicri 155 ve hicri 156 olarak vermişlerdir.”²⁹

Burada Lyall âdetâ iddiasını ispatlamak için yukarıdaki olayı delil olarak getiren Ahlwardt'a cevap verir. Doğrusu Ahlwardt, Îsfahânî'nin Halife Mehdî, Hammâd er-Râviye ve Mufaddal ed-Dabbî arasında Îsâbâz Sarayı'nda yaşanan olayla ilgili aktardıklarını delil olarak sunma konusunda başarılı olamamıştır. Dolayısıyla bu olaydan hareketle Hammâd er-Râviye, Züheyr'in kasidesinin girişine yazdığı üç beyti ilave ettiğini itiraf ederken Mufaddal ed-Dabbî'nin kasideyi olduğu gibi rivayet ettiğinden emin olduğu kanısına ulaşmıştır. Ancak Ahlwardt böyle bir görüşmenin gerçekleşmediğini ve bu rivayetin de uydurma olduğunu fark etmemiştir. Zira Mehdî hicri 158 yılına kadar henüz halife değildi. Dolayısıyla Lyall'in, Mehdî'nin Îsâbâz Sarayı'nı hicri 164 yılına kadar inşa etmediği ve hicri 166'ya kadar -yani Hammâd'ın ölümünden 20 yıl sonra- içinde oturmadığı yönündeki delilini bu meselede esas kabul edebiliriz.³⁰ Bunun yanında Ahlwardt, olayın Mufaddal ile ilgili olan diğer hususunu da anlamış değildi. Söz konusu husus, Kûfeli râvi ve âlimlerin şeyhi olan; Şevkî Dayf'ın, hakkında “Bu sağlam antoloji dışında Cahiliye şiirinden bize hiçbir şey ulaşmamış olsa bile Cahiliye şiirinin iç dinamiklerini kusursuz bir şekilde tasvir etmemiz yine mümkün olurdu” dediği seçkin kasideleri muhtevî *Mufaddaliyyât* adıyla bilinen meşhur divanın müellifi Mufaddal ed-Dabbî'nin güvenilirliği konusuydu.³¹

Lyall bu meseleyi aktardıktan sonra şiir rivayeti hususunda Hammâd'a benzemesi sebebiyle Halef el-Ahmer'e de değinir. O, Halef el-Ahmer'in klasik şiiri bilmesi ve Arap kültüründe kaynak değerinde biri olması sebebiyle Basra âlimleri arasında yüksek bir konumda olduğunu belirtir. Ancak iki ilim merkezi olan Kûfe ve Basra arasındaki rekabet, her iki tarafın da karşılıklı olarak birbirine uydurma haberler isnat etmesine, dil uzatmasına ve birbirinin güvenilirliğini sarsmasına sebep olmaktaydı. Bunlardan biri olan Halef, Kûfe'ye ziyarette bulunmakla ve buradaki ulemaya kendi yazdığı kasideleri

eski şairlerin özgün kasideleriymiş gibi rivayet etmekle itham edilmekteydi. Lyall bu haberleri şu sözlerle yorumlar:

Bu iki ismin mütehasıs kabile râvileri içerisinde örnek ve ölçüt kabul edilmesi büyük bir hata olacaktır. Zira söz konusu iki râvi de Fars asıllıydı. Buna karşın şairler, edebî ürünlerini kabilenin ve Arap halkının hafızasında unutulmaz hâle getirecek bir vasıta olmaları için râvilerini Arap kimselerden seçmekteydiler. Aynı zamanda ikinci ve üçüncü asır müdevvinleri şiir müktesebatını ve malzemesini Arap râviler vasıtasıyla tedvin etmekteydiler.³²

Lyall tam da burada -Margoliouth'u kastederek- bilginlerden birinin klasik Arap şiirinin aslında Hammâd ile Halef'in kıssalarıyla oluşan uydurma bir şiir olduğu yönündeki açıklamasına değinir. Lyall'e göre bu açıklama, tarihî ve edebî realitenin dayanaklarıyla uyuşmamaktadır. Bu doğru olsa bile her iki râvi de İslâm'dan uzun bir zaman önce temeli atılan ve muhadram, İslami ve Emevî dönemi şairlerinden birçok kişinin uyguladığı ve yazıyla kayıt altına alınan şiir telifindeki üslubu taklit etmekten başka bir şey yapmamıştır. (Lyall burada şair Cerîr'in Benî Numeyr'i hicvetmeye karar verdiğinde râvisine söyleyeceklerini yazmasını talep ettiği olayı delil getirir.) Ayrıca tüm bu faaliyetler devam ederken rivayet zinciri herhangi bir kesintiye uğramamıştır. Nitekim şairlerin son tabakası, ulemanın eski şiiri bir araya getirmeye ve tedvin etmeye çalıştığı, dolayısıyla da haklarında herhangi bir uydurma şüphesinin mümkün olmadığı bir dönemde yaşamakta ve eser telif etmekteydiler. Cahiliye şiirine gelince; Hammâd ve Halef'in bu şiiri taklit etmiş olmaları mümkündür ancak şiirde taklidin olduğunu iddia etmek ona benzeyen ve kopyasının yapılmasına imkân veren bir aslın varlığını gerektirir.

Lyall bu tartışmaya dayanarak Hammâd ve Halef hakkında rivayet edilen haberlerden çıkarılması gereken sonucun eski şiirlerin reddedilmesi ve onların uydurma oldukları yönünde hüküm verilmesi olmadığı görüşündedir. Aksine ona göre aynı olan herhangi bir formda oynamanın, büyük bir değişiklik veya taklidin olup olmadığını görmek için bu şiirlerin, kendi dönemindeki tüm sair deliller ile şiirlerin muhtevasıyla, üslubuyla ve kendine has özellikleriyle bağlantılı olan her şey dikkatli bir şekilde incelenmelidir. Bunun dışında diğer bir alternatif ise eski dönem âlimlerinin şiirlere yönelik zevkiselime uygun hükümlerine başvurmaktır. O, bu hususta *Mufaddaliyyât*'ı örnek verir. *Mufaddaliyyât*'taki 126 kaside hakkında ilk başta oluşan temel varsayım, onların orijinal olduğu ve Hammâd gibi taklitçilerin döneminde yaşayan, onların bu hareketini kınayan ve onları teşhir eden Mufaddal gibi güvenilir ve deneyimli şiir münekkidi bir derleyici kaynağa dayanmasıdır. Lyall tam da burada divanın muhtevasını, divandaki şairlerin havadislerini ve içinde bulunduğu koşul ve şartları inceleyerek *Mufaddaliyyât* kasidelerinin orijinal olduğunu ispatlamaya geçer.

Bu açıklamaların yanı sıra Lyall, mukaddimesinde Margoliouth'a ve onun korkunç vurgusuna da işaret eder.³³ Zira Margoliouth eski Arap şiirinin Kur'an tarzında geniş bir şekilde tasarlanıp uydurulduğunu, yani onun İslam'dan sonra Kur'an'ın üslubuna öykünerek yazıldığını, daha sonra Cahiliye dönemine nispet edildiğini ve böylesi geniş bir işi râvilerin yaptığını vurgulamaktaydı. Bu görüşler, Margoliouth'un 1925 yılında "*Usûlü's-Şi'ri'l-Arabî*" adıyla şöhret bulan, aynı zamanda Tâhâ Hüseyin'in 1926 yılında *Fi's-Şi'ri'l-Câhilî* isimli kitabında ana fikirlerinden intihalde bulunmakla itham edildiği makalesini yayımlamadan önce ortaya atılır.³⁴ Zira Margoliouth bu düşüncesini 1905-1916 yılları arasında yaptığı birçok çalışmada vurgular. Örneğin onu 1905 yılında İslam'a dair tarih eksenli bir çalışmada aynı fikri, yani klasik Arap şiirinin büyük bir bölümünün Kur'an'a benzetilerek taklit edildiğini önemle vurgularken görüyoruz. Diğer bir anlatımla klasik Arap şiiri, Kur'an'ın üslubunun bir taklidi olması sebebiyle vezinleri ve kafiye yapısıyla bugün bildiğimiz şiir hâlini alana kadar adım adım bir evrim geçirir. İşte bu, Margoliouth'un 1925 yılında kaleme alacağı makalesinin ana fikrini oluşturmaktaydı. Bunun yanı sıra o, bir sene sonra Semev'el hakkında yazdığı bir makalesinde hutbe ya da şiir teliflerinin ve bunların eski kahramanlara isnadının Müslümanlarda oldukça yaygın olduğuna işaret eder. Ona göre Müslümanlar nezdinde yüksek bir makam elde eden Semev'el buna örnektir.³⁵ Bu meseleye atıf yapması, Margoliouth'un fikrini bir kez daha vurgulamaktadır. Tabi kendisi burada tek bir Cahiliye dönemi şairine has olan sübjektif bir durum hakkında ortaya koyduğu görüşü ispat etmek için bu olaydan hareket eder ve onu tam tersi bir şekilde genelleştirir.

Sonraki süreçlerde Hz. Muhammed (sav) hakkında kaleme aldığı ansiklopedik bir maddede Margoliouth, kendi düşüncesine daha farklı açılardan değinir. Bu bağlamda onu Kur'an'ın ilk dönem Mekkî surelerin üslubu ile Arap şiiri arasında mukayese yaparken görmekteyiz. Nihayetinde sözü şuna getirir:

Yapılan mukayesede o dönemde inen ayetlerin formunun şiire yakın olduğu yani bir dizi cümlelerin, nicelik ve niteliği aynı oranda olan pasajları tekrar ettiği ve her pasajın sonunda bir kafiye olduğu belirlenmiştir. Buna karşın şiirde tek bir kafiye'nin korunmasına rağmen ayetlerdeki kafiye'nin daha esnek olduğunu görmekteyiz.

Margoliouth, klasik Arapçada Kur'an'a özgü üslup ile şiir ve kafiye'nin nesir arasındaki ilişkinin bugün çözüme kavuşamayacak kadar gizemli ve anlaşılmaz olduğu görüşündedir. Metinlerdeki cümle ve pasajların tekrar edilmesinin temelindeki etken açık bir şekilde görüleceği üzere edebî bir etkidir. Bunun yanında aleyhlerinde olan bir surenin (Şuarâ suresi) bulunması ve Allah'ın, Hz. Muhammed'e (sav) şiir öğretmediğini söylediği Kur'an ayeti (Yâsîn suresi, 69) o dönemde şairlerin var olduğunu onaylar. Ancak Kur'an'dan önce mevcut şiir gerçekten bildiğimiz klasik şiire benziyor olsaydı Mekkeliler, Kur'an'ın

kendilerine nispet ettiği gibi cahil ve saf davranmazlardı. Bununla beraber Emevî dönemine nispet edilen şiir -yani birinci asrın ikinci yarısı- son derece güvenilirdir. Bu şiirlerde şairler, putperestlik âdetlerini sürekli bir biçimde tasvir ediyorlardı.³⁶ Margoliouth'un burada ifade ettiği konu daha önce de "şiirin Kur'an'a öykünerek telif edildiği" şeklindeki görüşünün tamamen aynıdır. O daha sonra bu düşüncesini 1925 yılında yayımlanacak olan makalesinde Cahiliye şiirinin Kur'an vasıtasıyla uydurulduğu iddiasına delil getirmekle tekrar etmiş olacaktır. Ancak bir fark var ki Margoliouth burada, Kur'an ve şiir arasında çözülemeyecek kadar gizemli bir sırrın olduğunu düşünürken son makalesinde ise bu sırrı kesin bir şekilde nihai sonuca kavuşturacak bir çözüm sunmaya karar verir.

Anlaşılan o ki Margoliouth, kendisini harekete geçiren güçlü bir sebebe binaen mezkûr makalesini eski görüşlerini tamamlayıcı bir araştırma formunda yeniden düzenlemek için kaleme alır. O, yaptığı araştırmada, eski Arap şiiri hakkında köklü bir sorgulama faaliyeti meydana getirmek için toplayıp sınıflandırdığı deliller vasıtasıyla Cahiliye şiirinin Kur'an'ın taklit edilerek uydurulmuş olduğu fikrini pekiştirmek ister. Onu bu meselede harekete geçiren sebep, 1905-1916 yılları arasında yaptığı araştırmalarda aşırıya kaçan görüşlerini çürütmek için *Mufaddaliyyât* divanındaki kasidelerin tercümesini içeren kitabın (1918) mukaddimesinde ilgili konuya geniş bir bölüm ayıran Lyall'den başkası değildir.³⁷ Lyall'ın mukaddimesinde bahsi geçen en önemli fikirlerin tahliline aşağıda yer verilmiştir.³⁸

243

Daha önce açıkladığımız üzere Lyall, râvilerin güvenilirlik problemini tartışarak yukarıda da işaret ettiğimiz objektif bir tutumun izlenmesi gerektiği sonucuna ulaşır. Özellikle de Hammâd veya Halef hakkında rivayet edilen bazı haberler o dönemde ya açıkça uydurulur ya da Kûfe ile Basra âlimleri arasındaki rekabetin bir sonucu olarak ortaya atılır. Yine de Lyall bununla yetinmez; aksine mukaddimesinde klasik Arap şiirinin çoğunluğunun orijinal olduğunu ispatlayan bir dizi delil sunar. Bunlar:

I. Klasik kasidelerde mevcut olan zayıf noktaların veya değişikliğin varlığı: Bu, râvilerin uzun bir zaman diliminde şifahi yolla naklettikleri kasidelerde meydana gelmesi kaçınılmaz bir durumdur. Yani râvilerin şiirlerle oynayarak onlarda değişim yaptıklarını delil getiren Ahlwardt'ın aksine Lyall, kasidelerdeki bu değişikliği dahi şiirin orijinal olduğuna dair bir delil kabul eder.

II. Devamlı gelişim hareketinin kaçınılmaz bir neticesi olan eski şiirin sahip olduğu aruz şeklinin tam ve mükemmel olması: Zira bu harekete sayılamayacak kadar şair katkı sağlamış ve bu süreç uzun zaman devam etmiştir. Bunun sonucunda son derece nadir istisnalar dışında bize ulaşan

Cahiliye şiirinin tamamına uygulandığı görülen muhtelif vezinlere (15 vezin) ve muntazam kaidelere sahip aruz vezni doğmuştur.

III. Şairlerin, kasidelerini oluştururken takip ettikleri belirli sanatsal ve tematik geleneklere bağlılıkları: Bu gelenekler ne kısa bir zamanda doğmuş ne de tek bir kişinin çabaları sonucu oluşmuştur. Aksine bunlar Arapça bir kasidenin inşası sürecinde, sanatsal açıdan betimlenmesi ve şiir temalarının çeşitlenmesi konusunda kuralların kök saldığı uzun bir süreci kapsayan kolektif bir gayretin sonucudur.

IV. Arap şiiri ve İbrani edebiyatının (Eski Ahit) mukayese edilmesi: Bu mukayesenin amacı hemen hemen mutlak ve tam bir şekilde Arap şiirinin meçhul başlangıç tarihi problemine bir çözüm bulmaktır. Bu bağlamda Lyall, Sifr-i Eyyûb'e (görüldüğü gibi müellifi Arap bir şahsiyettir) başvurur. Bunu yapmasındaki amaç, Cahiliye şairlerinin deveyi tavsif ederken teşbih sahnelerinde çokça geçen (antilop, ceylan, boğa, dağ keçisi, devekuşu gibi) hayvanların bizzat çöl hayvanları olduğu ve bu noktada Arap şiiriyle ortak olduğunu göstermektir. Lyall bu birlikteliği ortak köken ve yaşamsal çevrenin varlığına delil getirir ve dolayısıyla da Arap şiirinin orijinal olduğu neticesine varır.

V. Lyall, XIX. yüzyılda İngilizler, Almanlar ve onların dışındaki Avrupalı seyyahların Arap yarımadasında yaşayan bedeviler ile onların şiirleri, ahlaki değerleri, yaşam biçimleri ve -eski şiirlerde zikredildiği üzere- izleri silinmiş memleketlerinin coğrafyası hakkında anlattıklarının eski Arap şiirinin orijinal olduğunu gösteren en iyi deliller olduğu görüşündedir.

Lyall, yazdığı reddiye ve konuyla ilgili dolaylı ve dolaysız delillerle Margoliouth'un korkunç vurgusunun yanlışlığını ispat etmeye çalışır. Ona göre bu deliller, objektifliğe ve gerek tahkik gerek araştırma gerekse de tercüme yoluyla olsun klasik Arap şiirine dair geniş ilmi bir tecrübeye dayanan mutlak ve kati delillerdir. Buna karşın Margoliouth'un bu delillerle pek de ikna olmuşa benzemediği görülür. Nitekim başka deliller vasıtasıyla bu şiirin uydurma olduğunu vurgulayan meşhur makalesini yazmak için yedi yıl gibi uzun bir aradan sonra bu konuya tekrar geri döner. Ancak Lyall bu tarihten önce vefat ettiği için yazdıklarına cevap veremez.

1.5. Mukayeseli-Eleştirel Bakış

Dört müsteşrikin bakış açılarını karşılaştırmalı bir şekilde yeniden okumak bizi şu sonuçlara ulaştıracaktır:

Theodor Nöldeke, her ne kadar râvilerin rivayet ettikleri şiir metinlerinin asli formlarında zaruri bir değişim sebebiyle görülen bazı kusurlar tespit etse de genel olarak râvilerin sika olduklarına inanır. O, bu değerlendirmeyi *genel kaideyi* göz önünde bulundurarak mantıki ve tarihi dayanaklara göre yapar. Söz

konusu genel kaide ise şudur: Klasik Arap şiiri gibi şifahi olarak oluşan veya ezberlenen herhangi bir edebî ürünün az veya çok olsun değişime uğraması kaçınılmaz bir durumdur. Bu genel kaideden hareketle Nöldeke'nin zikrettiği değişimin sebepleri son derece makuldür. Ancak bunların tamamını kapsayan problem aşağıda belirtildiği şekilde kendini gösterir:

Kasidelerin orijinalleri bilinmediği sürece Nöldeke'nin kendi mantığına ve akli yatkınlığına göre yaptığı bu değerlendirmeyi kabul etmemiz mümkün değildir. Diğer bir anlatımla karşılaştırma yapabilmek için râvilerin tedvin dönemine kadar nakletmiş oldukları kasidelerin orijinal hâlleri elimizde yoktur. Dolayısıyla bu konu hakkında kesin ve nihai çözüm, kavranması son derece uzak ve ulaşılması imkânsız bir mesele olarak kalacaktır.

Charles Jacob Lyall'in görüşü, Nöldeke'nin bakış açısına oldukça yakındır. Nitekim o, râvilerin sika olması konusuna Nöldeke'den daha çok meyleder ve bu râvilerden özellikle Hammâd er-Râviye ve Halef el-Ahmer gibi derleyiciler hakkında rivayet edilen haberlere karşı eleştirel bir tutum sergiler. O, böylece şu sonuca ulaşır: Bu haberlerin bazıı uydurma iken diğer bazıı ne makbuldür ne de mantıklıdır/makuldür. Diğer bir kısmı ise tedvin döneminde ve o zamanda hızlı bir ilerleme kaydetmeye başlayan Arap eksensel bilişsel çabaların olduğu bir süreçte kendi yöntemlerini dayatmaya çalışan iki ekol arasındaki çekişmenin bir sonucudur. Buna binaen Nöldeke biraz farklı bir sonuca ulaşarak kadim Arap şiirinin râviler tarafından uğradığı değişikliklere rağmen özgünlüğünü koruduğu kanaatine ulaşırken Lyall, rivayetlere Nöldeke'den daha fazla güvenir ve bu güvenini genel anlamda klasik şiirin orijinal olduğunu destekleyen tarihî, edebî ve sanatsal delillerle güçlendirir. Lyall'in objektif tutumu şu şekilde öne çıkar: Kadim Arap şiirini uydurdıkları yönünde Hammâd er-Râviye ve Halef el-Ahmer gibi râviler hakkında ortaya atılan ithamlar her ne kadar çok olsa da hakikatte onlar; râvilerin naklettiklerini tenkit eden (yani rivayetlerin orijinal veya uydurma olup olmadığına dair hüküm veren), bu rivayetlerin özgünlüğünü pekiştiren, tedvin eden ve şerh eden Kûfe, Basra ve Bağdat'taki râvî âlimlerin yanı sıra sayıları tespit edilemeyecek kadar çok olan kabile râvilerinden sadece iki kişidirler. Sonuç olarak Lyall, bu râvilerin ve rivayet ettikleri şiirlerin -en azından çoğunun- güvenilir olduğunu kabul eder.

Buna karşın Wilhelm Ahlwardt ve David Samuel Margoliouth -ihtilafa düştükleri konulardan daha çok- râviler ve rivayet problemi karşısında aynı tutum içinde olurlar. Ahlwardt, Arap şiiri râvilerine fazla güvenmez ve onların ezberlemiş oldukları metinlerde gerek külli gerekse de cüzi değişiklikler yaptıklarına inanır. O, bu değiştirme faaliyetinin sadece İslami dönemlerle sınırlı kalmaması, aksine İslam öncesi döneme kadar uzanması sebebiyle şiirlerin bizzat telif işlemine de eşlik ettiği görüşündedir. Margoliouth, râvilerin iki grubuna (Hammâd ve Halef gibi uzman taklitçiler ile Ebu Amr b. Alâ, Asmaî vd. âlimlere) odaklansa bile bu konuda Wilhelm'a tamamen katılır.

Ancak her iki isim asli bir problemde görüş ayrılığına düşer ki o da şudur: Ahlwardt en sonunda Theodor Nöldeke'nin görüşüne yaklaşır. Yani o, kadim Arap şiirinin genel manada orijinal olduğunu kabul eder. Ancak bazen ulema râvileri safdillikle/acemilikle itham eder. Nitekim ona göre bu râviler, şiirleri inceleyip şair ve söylediği şiir hakkında hüküm verirken eleştirel-analitik bir yöntem uygulamamışlardır. Buna bağlı olarak o, mevzubahis şiirleri ele aldığı birçok tahkikinde kasidelerin yerini değiştirmenin yanı sıra, kendisinde rivayetleri karşılaştırma ve bunlardan genel bağlama uygun olanı seçme yetkisi görür. Bu da onun, şiir divanları üzerine yaptığı tahkiklerinin daha çok serbest bir özellik taşıdığı anlamına gelir.

Margoliouth'a gelince; İslam'ın gelişinden sonra klasik Arap şiirini uydurdukları için râvilerin güvenilir olmadıkları yönünde baskın ve radikal bir hüküm verir. O, verdiği bu hükmü meşhur makalesinde daha önce yazmış olduğu fikirlerine ve hükümlerine karşı Lyall'in yaptığı eleştiriyi defetmek için dolaylı ve dolaysız (haricî ve dâhilî) delillerle destekler. Bu şekilde Margoliouth, Lyall'in kendisine yönelttiği eleştirisinde rasyonel ve tarihî senetlere dayandığı gerek önceki gerekse hâlihazırdaki hükümlerinde haklı olmadığını kanıtlamak ister. Margoliouth bir taraftan bunu yaparken diğer taraftan Ahlwardt'ın tarihî ve edebî verilerin analizi yoluyla râvilere güvenmediğini ortaya koyup sonra da bu güvenmediği râvilerin rivayetlerine güvendiğini ifade ettiğinde kendi kendisiyle çeliştiğini kanıtlamaya çalışır. Bu çelişki Margoliouth'a göre anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü Ahlwardt'ın, bu konuda nihai ve mukaddimelerinde belirttiği tek bir mantıkî sonuca, yani bu şiirlerin orijinal olmadığı sonucuna varması gerekirdi. Nitekim makalelerinde kendisinin ulaştığı sonuç da bu olur.

Birçok divanı tahkik ve yüzlerce Arapça kasideyi İngilizceye tercüme etmeye odaklanması gibi oldukça faydalı, öncü ve ilmî bir konuma sahip çabalarına rağmen Lyall'in klasik Arap şiirini kuşatan problemler üzerine yaptığı araştırmalar, söz konusu şiirin özgünlüğü noktasında şüphe uyandırmak isteyen önermelerin tutarsızlığını ispatlamayı hedefleyen savunmacı bir yaklaşım olur. Aslında Lyall'in savunması öncelikli olarak daha önce yaptığı bazı çalışmalarda da ifade ettiği üzere Margoliouth'un tutumuna yöneliktir. Öyle görülüyor ki bu iki isimden her biri herhangi bir görüş birliğine ve çözüme varmadan kendi görüşünün doğruluğunu ispatlamaya çalışan fikrî ve metodolojik bir çekişme ve tartışma hâlindeydi. Karşılıklı sürdürülen bu rekabet saplantı ve kuşkuya daha yakındı. Lyall, hayatının sonlarına doğru bu saplantı eksenli rekabeti kesin bir çözüme kavuşturmaya çalışır. Margoliouth ise bunu devam ettirir ve Lyall'in vefatından sonra şüphecî tutumunu doğrulamak için yeni deliller getirir.

Margoliouth, kendisini şüpheye düşürme dışında bir amacı olmayan klasik Arap şiirinin orijinallğine şüphecî yaklaşımı konusunda üç meslektaşından

ayrılır. Çünkü, herhangi bir problemin incelenmesinde izlenen ilmî yöntem, sonuç itibarıyla onun çözümünün bir yolunu veya en azından çözüm için başlangıç oluşturacak bazı belirli öneriler sunmasını gerektirir. Ancak Margoliouth, ortaya attığı can sıkıcı soruna herhangi bir çözüm önermez. Hâl böyle olunca onun çalışmasını okuduktan sonra insanın aklına tabii olarak şu türden sorular gelebilir: “Uydurma olduğu iddia edilen bu şiir birikimine ne yapacağız? Uydurma olduğu iddiasından hareketle ondan tamamen vazgeçecek miyiz? Yoksa onun orijinal olmadığını ispatlamak için tekrar ele alıp analiz mi edeceğiz? Tüm bunların sonunda ne gibi bir sonuç ortaya çıkacak?” Margoliouth’un, hipotezini sunarken kendi varsayımlarının doğal sonucu olarak bu soruları önceden tahmin etmesi gerekirdi. Çünkü bu soruları yanıtlamak sadece klasik Arap şiiriyle sınırlı kalmayacak; bununla beraber orta çağlarda Arap-İslam eksenli kültürel kimliğin temel yönünü oluşturan çeşitli bilgi alanlarında işlevsel hâle getirilerek üzerine inşa edilen her şeye uzanacaktır.

Sonuç

Bu karşılaştırmalı ve eleştirel analizlerden yola çıkarak şu üç temel sonuca ulaşabiliriz:

I. Bu araştırma, müsteşriklerin Cahiliye şiirinin özgünlüğü problemini ele alırken benimsedikleri tarihsel perspektifte -klasik Arap şiirini değerlendirmekle ve kendisine uygun tarihsel bağlama yerleştirme amacı taşıyan sorular sormakla- bir ilerlemenin kaydedildiğini ortaya koymuştur. Ancak söz konusu ilerleme nihai amacına ulaşamamıştır. Çünkü bu sorulara çözüm bulma çabaları Margoliouth ile birlikte beklenenin aksine tam tersi bir netice ile sonuçlanmıştır. Öyle görülüyor ki benimsenen tarihsel perspektif bir çıkmaza girmiştir. Nitekim söz konusu sorular, bilimsel cevapları mümkün olan metodolojik ve yönetsel sorular olmaktan çok karakteristik yapısı itibarıyla problemlili ve karmaşık bir hâle evrilmiştir.

II. Bu çalışmalar tek bir hedefe yönelik olarak gerçekleştirilmemiştir. Theodor Nöldeke klasik Arap şiirini kuşatan problemlerin farkındaydı. Bu yüzden öncelikli olarak bu problemleri teşhis etmek ve onlara çözümler önermekle ilgilenmiştir. Bu çözümler; orijinal forma en yakın olma ihtimalini taşıyan metinlere ulaşmak amacıyla şiirlerin muhtevalarına dair hüküm vermek için tarihsel bilgiyi kullanma, farklı rivayetleri mukayese etme, her şairin üslubunun özelliklerini bilmek için tüm şairlerin üsluplarını analiz etme ve daha sonra o şaire nispet edilip de şiirsel üslubuna uymayan şiirleri reddetmek olarak tanımlanabilir. Bu da Nöldeke’nin fiili olarak uygulanması mümkün olan metodolojik bir çözüm sunduğu anlamına gelmektedir. Sözü edilen yöntem, ileride Ahlwardt’ın Cahiliye şairlerinin divanlarını tahkik ederken kullanacağı bir yöntem olmuştur. Öyle ki Ahlwardt, râvilerin güvenilirliği konusundaki şüphesine rağmen Nöldeke’nin rivayetlerin ve beyitlerin sıralamasını eski

hâline getirirken sunmuş olduğu çözüm önerisini tatbik etmiştir. Ancak bu çözüm önerisi *tatbiki* olmaktan çok yoruma dayanan bireysel bir okumaya dönüşmüştür. Bu durum ise sonuçların pratikte görecelik ve ihtimalle ilişkilendirilmesi demektir. Öte yandan Lyall, tarihsel perspektif ve ondan doğan ilmî dayanaklara muhtaç problematik sorularla ilgili Margoliouth'un temsil ettiği tahrife karşı savunmacı bir tutum sergilemiştir.

III. Adı geçen müsteşriklerden üçü birbirinden farklı şekillerde olsa da klasik Arap şiirinin orijinal olduğuna sıcak bakmış ve Arap âlimlerinin yaşadıkları dönemlerde kendilerine sağlanan imkânlar dahilinde sarfetmiş oldukları büyük eleştirel gayretleri kabul etmişlerdir. Lyall bu müsteşrikler arasında râvilere ve bunların rivayetlerine en fazla güvenen kişidir. Nöldeke, vasat ve ihtiyatlı bir tutum sergilerken Ahlwardt onlara nazaran râvi ve rivayetlere en az güvenen isim olmuştur. Diğer taraftan Margoliouth ise radikal bir tutum içine girmiştir. Çünkü o, mantığı açıdan izahı olmayan ve tarihsel olguların tasdik etmediği şaşırtıcı öncüller üzerine bazı sonuçlara ulaşmıştır.

Kaynakça

- Ahlwardt, W. (1870). *The Divans of the Six Ancient Arabic Poets en-Nâbîga, 'Antara, Tharafa, Zuhair, 'Alqama and Imruulqais: Chiefly according to the MSS of Paris, Gotha, and Leyden; and the Collection of their Fragments*. London: y.y.
- _____ (1872). *Bemerkungen über die Aechtheit der alten Arabischen Gedichte mit besonderer Beziehung auf die sechs Dichter nebst Beiträgen zum richtigen Verständnisse Ennâbîga's und 'Alqama's*. Greifswald L.Bamberg.
- _____ (1856). *Ueber Poesie und Poetik der Araber*. Gotha: y.y.
- Dayf, Ş. (1960). *Târîhu'l-edebi'l-Arabî el-asru'l-Câhilî*. Kâhire: Dâru'l-Maârif.
- De Sacy, Le Baron S. (1826). *Chrestomathie Arabe (el-Enîsü'l-müfîd li't-tâlibi'l-müstefîd ve Câmi' eş-şüzûr mine'l-manzûm ve mensûr)*. 2 Cilt. Imprime par Autorisation du Roi. Paris: y.y.
- Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân (1978). *Vefâyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'-zamân*. (thk. İhsân Abbâs), Beyrut: Dâru Sâdır.
- Esed, N. (1956). *Masadiru's-şi'ri'l-câhilî ve kiymetuha't-târihiyye*. Kâhire: Dâru'l-Maârif.

- Ebu'l-Ferec Ali b. el-Hüseyin el-İsfahânî (1935). *Kitâbu'l-Egânî*. Kâhire: Matbaatü Dâri'l-Kütübi'l-Mısriyye.
- Ebû Muhamed el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (1920). *Şerhu Dîvânî'l-Mufaddaliyyât*. (thk. Charles Yakûb Lyell), Beyrut: Matbaatü'l-Âbâi'l-Yesû'îyyîn.
- Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhiz (t.y.). *Kitâbu'l-Hayevân*. (thk. Abdusselâm Hârûn), 2. bs., Kâhire: Matbaatü'l-Halebî.
- Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (1975). *Târîhu'r-rusuli ve'l-mulûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm, 2. bs. Kâhire: Dâru'l-Maârif.
- Flugel, G. (1872). *Kitâb al-Fihrist*. Leipzig: y.y.
- Lyall, C. (1904). "A Projected Edition of the "Mufaddaliyat". *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*.
- _____ (1913). *The Dîwâns of 'Abîd Ibn Al-Abras of Asad and 'Âmir ibn at-Tufail, of 'Âmir Ibn Sa'sa'ah, edited with translation and notes*. Leiden: Brill.
- _____ (1918). *The Mufaddaliyat, Translation and Notes*. 2 Cilt. Oxford: y.y.
- Margoliouth, D. S. (1905). *Mohammed and the Rise of Islam*. New York and London: G. P. Putnam's Sons, The Knickerbocker Press.
- _____ (1906). "A Poem Attributed to al-Samau'al.". *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*.
- _____ (1916). "Article: Muhammad in James Hastings". *Encyclopedia of Religion and Ethics*. 8. Cilt. New York: Edinburgh.
- _____ (Temmuz 1925) "The Origins of Arabic Poetry". *Journal of Royal Asiatic Society*, 3.
- Muhammed b. Sellâm el-Cumahî (1974). *Tabakâtü fuhûli's-su'arâ*. (thk. Mahmûd Muhammed Şâkir). Cidde: Dâru'l-Medenî.
- Nöldeke, T. (1864). *Beiträge zur Kenntniss der Poesie der Alten Araber*. Hannover: Carl Rumpel.

¹ David Samuel Margoliouth, "The Origins of Arabic Poetry", *Journal of Royal Asiatic Society*, 3, (Temmuz 1925), s.317.

² Le Baron Silvester De Sacy, *Chrestomathie Arabe*, Imprime par Autorisation du Roi, (Paris: y.y., 1826), c.2, s.337- 464.

- ³ Bu eser, yukarıda adı geçen bölümün yanı sıra bazı değerlendirmelerle beraber İbn Kuteybe'nin *eş-Şi'r ve 'ş-şu'arâ* isimli eserinin mukaddimesinin tercümesini (s.1-51), Arap yarımadasındaki Yahudilerin şiirlerini, (s.52-86), Nüveyra'nın iki çocuğu Mâlik ve Temîm (s.87-151) ile Hansâ'nın şiirlerine (s.152-182) dair incelemeleri, şiirlerine itimat eden kişilere hile yapma konusundaki bedevilerin şiirlerini ele alan dikkat çekici bir incelemeyi (s.183-199) ve son olarak Şenferâ'nın *Lâmiyyetü'l-Arab* isimli kasidesini muhtevidir. Şenferâ'nın kasidesinin orijinallliğini ve şerhini esas alan açıklamalar alanında öncü olması itibarıyla eser, özel bir öneme sahip eleştirel bir çalışma niteliğindedir (s.200-222).
- ⁴ Cumahî, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtü fuhûli 'ş-şu'arâ*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir (Cidde: Dâru'l-Medenî), c.1, s.4, 11, 25, 40, 46, 48, 49.
- ⁵ Theodor Nöldeke, *Beiträge zur Kenntniss der Poesie der Alten Araber* (Hannover: Carl Rümpler, 1864), s. 6-7.
- ⁶ Nöldeke, *Beiträge zur Kenntniss der Poesie der Alten Araber*, s.10.
- ⁷ Nöldeke, *Beiträge zur Kenntniss der Poesie der Alten Araber*, s. 23.
- ⁸ Câhîz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbü'l-Hayevân*, thk. Muhammed Abdusselâm Hârûn (Kâhire: Matbaatü'l-Halebî, y.y), c.1, s.74.
- ⁹ Wilhelm Ahlwardt, *Ueber Poesie und Poetik der Araber* (Gotha: y.y, 1856), s. 24-25.
- ¹⁰ Alwardt, *Ueber Poesie und Poetik der Araber*, s.83.
- ¹¹ Wilhelm Ahlwardt, *The Divans of the Six Ancient Arabic Poets Ennîbiga, 'Antara, Tharafa, Zuhair, 'Alqama and Imruulqais chiefly according to the MSS of Paris, Gotha, and Leyden; and the Collection of their Fragments* (London: y.y., 1870), s.1- 85.
- ¹² Aynı eser, s.111- 114.
- ¹³ Aynı eser, s.108-110.
- ¹⁴ Wilhelm Ahlwardt, *Bemerkungen über die Aechtheit der alten Arabischen Gedichte mit besonderer Beziehung auf die sechs Dichter nebst Beiträgen zum richtigen Verständnisse Ennîbiga's und 'Alqama's* (Greifswald L. Bamberg, y.y., 1872), s.1.
- ¹⁵ Ahlwardt, burada İbn Sellâm'ın, eserin mukaddimesinde temas ettiği konuya atıf yapmıştır.
- ¹⁶ Ahlwardt, *Bemerkungen über die Aechtheit der alten Arabischen Gedichte mit besonderer Beziehung auf die sechs Dichter nebst Beiträgen zum richtigen Verständnisse Ennîbiga's und 'Alqama's*, s.12.
- ¹⁷ Olayın ayrıntısı için bk: Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî* (Kâhire: Matbaatü Dâri'l-Kütübi'l-Misriyye, 1935) c.6, s.89-91.
- ¹⁸ Ahlwardt, aynı eser, s.15.
- ¹⁹ Ahlwardt, Halef el-Ahmer hakkında ayrıntılı bir çalışma yayımlamıştır. Bk: W. Ahlwardt, *Chalef elahmar's Qasside, Berichtigter Arabischer Text* (Greifswald: y.y., 1859); bu durum, onun Halef el-Ahmer hakkındaki görüşünün genel olarak hayatını, hakkındaki rivayetleri ve şiirlerini esas alan kapsamlı bir bilgiye dayandığını gösterir.
- ²⁰ Ahlwardt, *Chalef elahmar's Qasside, Berichtigter Arabischer Text*, s.15 ve 17-18.
- ²¹ Ahlwardt, *Bemerkungen über die Aechtheit der alten Arabischen Gedichte mit besonderer Beziehung auf die sechs Dichter nebst Beiträgen zum richtigen Verständnisse Ennîbiga's und 'Alqama's*, s.26.
- ²² Aynı eser, s.28.

- ²³ 1904 yılında Lyall, İbnü'l-Enbârî'nin *Şerhu Dîvânî'l-Mufaddaliyyât*'ı tahkik etmeye başladığını belirttiği ve söz konusu divanın yazma nüshalarını anlattığı bir makale yayımlar. Bk: Charles Lyall, "A Projected Edition of the "Mufaddaliyat", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (1904), s.315 -320.
- ²⁴ Lyall, Abîd b. el-Abras ve Âmir b. et-Tufeyl'in divanları üzerine yaptığı tahkikini (1913 yılında) Nöldeke'ye ithaf eder ve ithaf ettiği bu eserler üzerine şöyle bir not düşer: "Bu, üstadımız Theodor Nöldeke'ye ithaftır. Minnet ve muhabbetlerimle." Söz konusu ithaf, Nöldeke'nin Lyall'in nezinde onu kendisine üstat kılacak kadar özel bir konuma ulaştığını gösterir. Bu da Lyall'in, Nöldeke'nin çalışmalarına ve özellikle de (1864 yılında yayımlanan) *Müsâhemât fî ma'rifeti eş'ârî'l-Arabî'l-kudemâ* isim kitabında ortaya attığı probleme vâkıf olduğunu ortaya koyar.
- ²⁵ Lyall'in (*Şerhu Dîvânî'l-Mufaddaliyyât* üzerine yaptığı tahkikte) İngilizce yazdığı ön söz için bk. Ebû Muhammed el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, *Şerhu Dîvânî'l-Mufaddaliyyât*, thk. Charles Yakûb Lyall (Beyrut: Matbaatü'l-Âbâî'l-Yesû'îyyîn, 1920), s.7-8.
- ²⁶ Örnek olarak Abîd b. el-Abras'ın divanı üzerine yaptığı tahkikin mukaddimesinde onun kasidelerine yönelik yaptığı değerlendirmeler için bk. Sir Charles Lyall, *The Dîwâns of 'Abîd Ibn Al-Abras of Asad and 'Âmir ibn at-Tufail, of 'Âmir Ibn Şa'şah, edited with translation and notes* (Leiden: Brill, 1913), s.1- 16.
- ²⁶ Aynı eser, s.14-25.
- ²⁷ Aynı eser, s.14-25.
- ²⁸ İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefâyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1978), 2/209. "Hammâd'ın vefatı hicri 155, doğumu ise hicri 95'tir. Başka bir görüşe göre; "Hammâd, Mehdî'nin halife olduğu yıl vefat etmiştir." İbnü'n-Nedîm ise *el-Fihrist* adlı eserinde onun ölümü hakkında şöyle der: "Hammâd hicri 156 yılına kadar yaşamış ve o sene vefat etmiştir." Bk. Gustav Flugel, *Kitab Al-Fihrist* (Leipzig: y.y., 1872), s.91.
- ²⁹ Charles James Lyall, *The Mufaddaliyat, Translation and Notes* (Oxford: y.y., 1918), c.2, s.18.
- ³⁰ İsbâz Sarayı'nın inşası ve Mehdî'nin oraya yerleşmesi hakkında bilgi için bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-rusuli ve'l-mulûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1975), c.8, s.150-162.
- ³¹ Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî el-asru'l-Câhilî* (Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1960), s.177.
- ³² Aynı eser.
- ³³ Lyall, *The Mufaddaliyat*, c.2, s.20.
- ³⁴ Birçok kimse Tâhâ Hüseyin'e reddiye yazmak için kitaplar telif etmiştir. Bunlardan bir tanesi de Muhammed el-Hıdır Hüseyin'in *Nakdu kitâbi Fi's-Şi'ri'l-Câhilî* (1927) isimli kitabıdır. el-Hıdır Margoliouth ve onun Temmuz 1925 yılında "Mecelletü'l-Cem'îyyeti'l-Melekiyye el-Âsyeviyye" dergisinde yayımlanan makalesi ile Tâhâ Hüseyin ve onun *Fi's-Şi'ri'l-Câhilî* (1926) isimli kitabı arasındaki ilişkiyi açıklamış ve Tâhâ Hüseyin'in bu makaleden doğrudan alıntı yaptığını ispat etmek için ilgili esere atıf yapmıştır. Bk. David Samuel Margoliouth, *Mohammed and the Rise of Islam* (New York and London: G. P. Putnam's Sons, The Knickerbocker Press, 1905), s.60.

- ³⁵ David Samuel Margoliouth, “A Poem Attributed to Al-Samau’al.”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* (1906), s.363- 371.
- ³⁶ David Samuel Margoliouth, “Article: Muhammad in James Hastings”, *Encyclopedia of Religion and Ethics* (New York: Edinburgh, 1916), c.8, s.874.
- ³⁷ Lyall, *The Mufaddaliyat*, c.2, s.20-27.
- ³⁸ Bu çalışma, Lyall’ın mukaddimesi üzerine yapılan ilk inceleme değildir. Zira kendi tasarrufuyla mukaddimenin anlaşılmasında ve bazı fikirlerinin nakledilmesinde Nâsırüddin el-Esed büyük paya sahiptir. Bk. Nâsırüddin Esed, *Masadiru’s-şi’ri’l-Câhili ve kıymetuha’t-târîhiyye* (Kâhire: Dâru’l-Maârif, 1956), 367-374; ancak Esed, Lyall’ın mukaddimesini Margoliouth’un (*Usûlu’s-şi’ri’l-Câhili*/1925) makalesini incelemek için incelemeye tabi tutmuştur. Lyall’ın bu makaleye reddiyede bulunduğu düşüncesini uyandıran duruma gelince; onun böyle bir reddiyesi olmamıştır. Çünkü Lyall 1920 yılında vefat etmiştir. Bizim yaptığımız ise Lyall’ın mukaddimesinin tamamını Arapçaya tercüme etmek oldu. Dolayısıyla burada temel olarak Lyall’ın görüşlerinin tartışılması konusunda doğrudan bu tercümeyle dayanıyoruz.